

kaventaneet Anselmin joko teologiksi, mystikoksi tai filosofiksi. Slotemakerin mukaan Anselmia ei voi lokeroida tällä tavoin. Hän oli niitä kaikkia. Moderneja kommentaattoreita paremmin tämän ymmärsivät keskiajan teologit. Slotemaker esittää mielenkiintoisesti, että mystiikka näkyy Anselmin ajattelussa esimerkiksi siinä, miten Anselm katsoi teologisen toiminnan päämääränä olevan yhtyminen eli unio Jumalan kanssa. Tämä näkyy erityisesti *Monologion*-teoksen lopussa, jossa filosofinen ja teologinen argumentaatio muuttuvat mystiikan teologian mukaiseksi kieleksi Jumalaan yhtymisestä.

Slotemaker katsoo, että Anselmin teologinen, pitkälti järkeen perustuva ajattelu nousi uskosta. Anselm pyrki ymmärrystä etsivään uskoon. Hieman epämääräiseksi kuitenkin jää, miten Anselmin ajattelussa usko konkreettisesti niveltäisi osaksi rationaalista argumentaatiota. Ehkei Anselmiltä löydy tähän selkeää vastausta. Vasta Anselmin jälkeen teologit tarkastelivat mielen toimintoja tavalla, jolla uskon ja järjen suhde pystyttiin kuvaamaan tarkemmin. Näin nähtynä Anselmin pyrkimys ymmärrystä etsivään uskoon oli kuitenkin yksi lähtölaukaus uskon ja järjen väliseen suhteen pohdintaan. Kuten niin monessa muusakin kysymyksessä, tässäkin Anselm olisi istuttanut läntiseen teologianhistoriaan siemenen, josta myöhemmin kasvoi kukoistava puu.

Tuomas Vaura, TT
Seurakuntapastori (vs.)
Turun tuomiokirkkoseurakunta

JAAKKO TAHKOKALLIO **Pimeä aika: Kymmenen myyttiä keskiajasta.** **Helsinki: Gaudeamus 2019.** **299 s.**

Historioitsija Jaakko Tahkokallion *Pimeä aika* tahtoo oikoa kymmenen yleistä väärinkäsitystä keskiajasta. Keskiaika kiinnostaa yhä laajemmin myös suurta yleisöä, eikä vähiten populaarikulttuurin ansiosta, joka usein ammentaa juuri näistä keskiajan pimeiksi mielletyistä puolista. Tahkokallion murrettaviksi pääsevät myytit koskien keskiajan väkivaltaisuutta ja julmuutta, antiikin perinnön hävittämistä, noitien polttamista, ainoastaan munkkien käsissä olevaa kirjanvalmistusta, ritarien kömpelyyttä sekä linnanherrojen sortovaltaa maaorjiaan kohtaan. Käsiteltävien väärinkäsitysten joukossa ovat myös se, miten kirkko hallitsi ihmisten elämää ja esti luonnontieteiden kehityksen, sekä kuinka keskiajan ihmiset olivat lapsellisia ja impulsiivisia, ja lisäksi uskoivat, että maa oli litteä.

Jokainen käsiteltävä myytti alkaa kaunokirjallisella kehyskertomuksella nuoresta Mikaelista, neito Giseldasta, antiikin kirjoista kiinnostuneesta ja sen tähden vainotusta kreivi Robertista sekä ahneesta arkkipiispa Vilhelmistä. Luku luvulta löyhästi jatkuva kertomus esittelee keskiaikaan liitetyt kliseet varsin alleviivavasti, historiallisesta viihteestä tutulla tavalla. Myyttien muodostumisessa todellisuus on tarua ihmeellisempää, eikä lukujen alun kehyskertomusta välttämättä olisi tarvittu lainkaan alleviivaamaan myyttien absurdiutta, vaan Tahkokallion valitsemat myyttejä kuvaavat esimerkit tieteestä ja taiteesta tekevät sen jo itsestään.

Tahkokallion kirjoitustyyli on mukaansatempaava ja paikoin kuivakkaan humoristinen, joskin paikoin yksittäiset sanavalinnat herättävät huomiota. Esimerkiksi pienessä sivupolussa uuden ajan puolelle heliosentrismin harhapiiksi tuomitsevia kutsutaan anakronistisesti fundamentalisteiksi. On kuitenkin myös todettava, että Tahkokallion lakoniset havainnot ja piikit tarkoitushakuista ja lähtösiin perustumatonta keskiajankuvausta kohtaan ovat myös tärkeä osa kirjan tenhoa.

Kirjoittaja maalaa laajasti esiin kehityskulkuja varhaiselta keskiajalta uuden ajan alkuun asti. Tahkokallio esittelee kussakin luvussa, millainen totuuden siemen kuhunkin myyttiin mahdollisesti kätkeytyy, mutta samalla hän osoittaa keskiajan historian pitkän aikajänteen ja alueellisen laajuuden ja erilaisuuden. Esimerkiksi myytissä pienoivaltakuntiaan hallitsevista, maaorjia sortavista linnanherroista kirjoittaja taustoittaa myytin juuret niin populaarikulttuurin esityksiin kuin koulukirjojen suoraviivaiseen historiankuvaukseen, jossa Länsi-Rooman hajoamisen myötä yhtenäinen Rooman imperiumi hajosi linnanherrojen hallitsemiksi pieniksi valtakunniksi, ja samaan aikaan maaorjuus ja feodalismi olivat helposti käsiteltävä vaihe orjuustaloudesta kohti kapitalismia. Tahkokallio purkaa myyttiä pala palalta, aloittaen maomaisuuden omistamiseen liittyvistä vaiheista, siirtyen keskiajan verotuksen historiaan ja käytäntöihin ja maaorjuuden kehittymiseen. Hän käy läpi myös Euroopan eri alueiden erilaiset kehitykset ja päättyy toteamukseen, jonka mukaan tyyppillisenä pidetty keskiaikainen yhteiskuntajärjestys ei

ollut voimassa läpi keskiajan, vaan syntyi pitkän ajan kuluessa ja oli voimassa verrattain lyhyen aikaa.

Pimeä aika ei kerro ainoastaan keskiajasta, vaan se on myös kirja käsityksestämme keskiajasta. Kirja esittelee niitä palasia, joista yleiset väärinkäsitykset keskiajasta ovat syntyneet. Tällaisia ovat esimerkiksi kouluhistorian yksinkertaistetut kehityslinjat, keskiaikaa seuraneiden vuosisatojen propaganda oman aikansa ylivertauisuuden osoittamiseksi ja toisaalta virheellinen historiakäsitys. Myyttien taustalla on niin uskontovihamielisyyttä kuin populaarikulttuurin tarpeiksi kehitettyjä meheviä tarinoita esimerkiksi keskiajan kidutusvälineistä. Kirjoittaja osoittaa, miten horjuvalla pohjalla on moni niistä keskiaikaan liitetyistä myyteistä, joita yleisesti pidetään tunnettuna totena. Joidenkin myyttien kohdalla kyse on ollut teorioista, joita ei enää edes tueta, mutta jotka ovat jääneet elämään. Tällainen on muun muassa myytti keskiajan kirkosta konnana, joka esti luonnontieteiden kehityksen. Toisissa taas on ehkä tarvittu vain yksi taitava tarinankertoja, kuten on kertomuksessa Kolumbusta vastustavista kirkonmiehistä, jotka eivät hyväksyneet ajatusta maailman pallonmuotoisuudesta.

Keskiajan kirkkoa käsitellään monessa myytissä. Myös näissä myyteissä keskiajan pituus ja sen mukanaan tuomat muutokset tuodaan kattavasti esiin. Esimerkiksi myytissä siitä, kuinka kirkko hallitsi ihmisten elämää, Tahkokallio käy läpi myöhäisantiikin ja varhaiskeskiajan kirkollisen lähtötilanteen paikallisine piispoineen vailla keskusjohtoista organisaatiota, Kaarle Suuren ajamat muutokset, kirkollisen reformin ja investituurariidan. Virallisen tason

lisäksi hän pohtii myös kansan-kielisen kulttuurin kehittymisen ja maallikoiden uskonnollisen tiedon ja hengellisyyden syventymisen vaikutusta myöhäiskeskiajalla. Luonnontieteitä koskevan myytin kohdalla kirjoittaja esittelee keskiajan kirkon asenneilmapiiriä, pyrkien osoittamaan ajatuksen kirkon takapajuisuudesta vahvasti liioitelluksi. Toistuvasti Tahkokallio osoittaa, kuinka suuressa määrin myytit ovat yksinkertaistuksia ja kuinka monipuolinen ja monipuolinen historia niiden taakse kätkeytyy. Terävimmillään Tahkokallion myytinmurtaminen on myytissä siitä, kuinka keskiaika hävitti antiikin perinnön. Luovassa käydään läpi niin antiikin, keskiajan kuin renessanssinkin koulutusta ja pohditaan, mikä oikeastaan oli se perintö, jonka keskiajan väitetään hukanneen ja renessanssin löytäneen. Tahkokallio siirtyy vertailussaan mielenkiintoisesti myös keskiajan kristityn Euroopan ulkopuolelle, esimerkiksi käsitellessään keskiajan väitettyä julmuutta ja väkivaltaisuutta, sekä aikakauden ihmisten impulsiivisuutta ja lapsellisuutta. Hän käyttää esimerkkinä itsekontrollista islantilaista saagaa ja pohtii antropologien ja sosiologien keräämää aineistoa heimoyhteiskuntien väkivaltaisista kuolemista verrattuna keskiajan maailmaan.

Kirjan nimi, *Pimeä aika*, tulee haastetuksi monipuolisesti, ja lopuluvussa Tahkokallio pohtii kertauksenomaisesti käsittelemisensä myyttien kautta sitä, olivatko keskiajan ihmiset tyytyväisempiä vai tyytymättömpiä elämäänsä kuin muina aikoina eläneet. Kirjoittaja korostaa itsekkin, että tarkoitus ei ole romantisoida keskiaikaa, vaan suhteuttaa sen oloja eri aikoihin. Koontiluvussa-

kin korostuvat keskiajan kuluessa tapahtuneet muutokset: Länsi-Rooman hajoamisen aikaansaamat romahdukset niin taloudessa kuin väestömäärässä, sydänkeskiajan nousukausi sekä myöhäisen keskiajan ilmasto-olojen huononeminen ja ruttoepidemia. Eri aikoina ja eri puolilla Eurooppaa eläneillä ihmisillä oli erilaisia mahdollisuuksia ja edellytyksiä turvalliseen elämään, materiaaliseen hyvinvointiin tai vapauteen. Keskiajan kirkolle päätösluvussa varataan oma osuutensa, jonka tarkoituksena on osoittaa keskiajalta alkaneet kehityskulut, jotka osaltaan johtivat valistuksen ja modernin maailmankuvan syntyyn.

Tahkokallio tulee kuitenkin paikoin toistaneeksi oman aikamme myyttiä tieteen ja uskonnon vastakkainasettelusta. Kirjassa avataan sitä historiallista pohjaa, joka johti tieteellisen ja uskonnollisen maailmankuvan välisiin ristiriitoihin valistuksen ja darwinismin myötä. Kirjassa mainitaan, että Darwinin aikana monet tiedemiehet olivat syvästi uskonnollisia ja että keskiajalla kristinusko kehittyi läpeensä rationaaliseksi uskonnoksi. Tämä rationaaliseksi kehittyminen tuntuu sisältävän ajatuksen siitä, että näin kristinusko teki itsestään tarpeettoman luomalla edellytykset analyyttiselle ja rationaaliselle tieteen tekemiselle. Olisi kuitenkin ollut mahdollista esitellä monipuolisempia sävyjä ja erilaisia käsityksiä tieteen ja uskonnon välisestä suhteesta, kuten ajatus siitä, että uskonnollinen ja tieteellinen maailmankuva vastaavat erilaisiin kysymyksiin todellisuudesta. Sen sijaan 1800–1900-lukujen taitteen tilanne jätetään kirjassa ikään kuin viimeisimmäksi vaiheeksi. Kirjan

tarkoitus on luonnollisesti keskittyä keskiajan myytteihin, mutta koska kirjoittajan tapa murtaa keskiaikaan liitetyjä myyttejä perustuu juuri monipuoliseen myyttien taustan käsittelyyn, moderniin aikaan liittyvät, rivien välissä piilevät taustaoletukset uskonnon yksiselitteisestä marginalisoitumisesta ja privatisoitumisesta kiinnittävät huomion.

Pimeä aika on kaiken kaikkiaan yleistajuinen ja mukaansatempaava teos keskiajasta. Kirjaan valitut myytit tarjoavat valikoiman populaarikulttuurin kyllästämään kansaan iskeviä myyttejä, kuten ritareita, noitavainoja ja kidutuksia, toisaalta ne esittelevät tieteen kehitystä ja monipuolistavat kuvaa keskiajan ihmisistä ja instituutioista. Välillä kirjassa liu'utaan myöhäisantiikin ja uuden ajan puolelle, mikä osaltaan osoittaa historiankirjoituksen ajanjaksojen keinoitekoisuuden ja tiukkojen rajausten mahdottomuuden. Tahkokallio käy jokaisen myytin perusteellisesti läpi tuoden samalla laajemmalle yleisölle uutta tietoa keskiajasta. Lukuja ei ole varustettu nootein, mutta kirjan loppuun on koottu myyteittäin keskeistä kirjallisuutta. Myyttejä käsitellessään Tahkokallio esittelee myös historiantutkimusta, erilaisia keskiajan lähteitä ja tutkimuksen tekemisen tapoja ja keinoja, vääriä tulkintoja ja niiden oikaisemista. Kirja on monipuolinen ja kiinnostava esitys paitsi keskiajasta, myös siitä, millaiset asiat vaikuttavat käsityksemme historiasta.

Johanna Tyynelä-Haapamäki,
TM
Kirkkohistorian
tohtorikoulutettava
Helsingin yliopisto

SINI MIKKOLA
Rakkaat sisaret,
riehaantuneet rouvat:
Martin Lutherin naiset.
Helsinki: Kirjapaja, 2019.
315 s.

Aivan alkuun sisältövaroitus feministisesti suuntautuneille lukijoille: Sini Mikkolan *Rakkaat sisaret, riehakkaat rouvat: Martin Lutherin naiset* aiheuttaa vakavaa huokailua ja hampaiden kiristelyä. Mutta ainoastaan aiheensa vuoksi, sillä historiallisena tutkimuksena teos on erinomainen.

Mikkola toteaa loppusanoissaan teoksen olevan ”yksi puheenvuoro sen puolesta, että Lutherin näkemykset naisista ja naisena olemisesta ovat parhaiten ymmärrettävissä monimuotoisina ja tilanteeseen sidottuina, ajan myötä elävinä ja muutoksille alttiina ajatusrakennelmina – –.” (s. 288) Mikkolan tavoite on tuoda lisää harmaansävyjä protestanttisen reformaation *primus motorin* Martin Lutherin (1483–1546) kuvaan, joka on ollut melko kielteinen naisen aseman näkökulmasta katsottuna.

Harmaansävyistä huolimatta ainakin itselleni jäi vahvimpana lukukokemuksena mieleen Lutherin tapa pönkittää naisten kannalta epäoikeudenmukaisia sukupuolten välisiä valtasuhteita sekä (heteroseksuaalista) perhe- ja parisuhdenormatiivisuutta. Luin kirjaa pikemminkin perusteellisenä mikrotason tutkimuksena miesten ylivalta-asemaan sekä sukupuoleen linkittyvän kontrollipolitiikan kiristymisestä uuden ajan alun Euroopassa. Poliitiikan, jonka tuottamien rakenteiden jäänteitä yritämme edelleen purkaa oman ajan yhteiskunnassamme.

Teoksen taustalla vaikuttaa Mikkolan ansiokas, vuonna 2017 Helsingin yliopistossa tarkastettu väitöskirja *”In Our Body the Scripture Becomes Fulfilled”: Gendered Bodiliness and the Making of the Gender System in Martin Luther’s Anthropology (1520–1530)*, jonka sivujuonteena *Rakkaat sisaret, riehakkaat rouvat* syntyi. Vaikka itse painottaisin Lutherin ajatukset hieman toisin kuin tekijä, tutkimustyön laatua ja rehellisyyttä voi vain ihailla.

Teos on jaettu viiteen pääluukuun, jotka käsittelevät Lutherin naiskäsitystä kiehtovan laajasti eri näkökulmista. Ensimmäisessä luvussa (”Eeva ja tämän tyttären – Lutherin lähtökohdat naiskeskustelussa”) Mikkola pureutuu reformaattorin ajatuksiin etenkin teoreettisella tasolla ja erityisesti ennen munkin elämän jättämistä. Toisessa luvussa (”Oman perheen naiset ja tunteiden ristiaallokko”) siirrytään tarkastelemaan Lutherin avioliittoa ja perhesuhteita loiventuneiden mielipiteiden taustalla. Kolmannen luvun (”Evankeliumin elähdyttämät – Lutherin siunaus naisten julkiselle toiminnalle”) tehtävä on osoittaa, että Luther tuki normeja ylittäviä saarnaaja- ja teologinaisia. Neljäs luku (”Rakkaat sisaret – Rippi-isän roolissa aikalaisnaisille”) käy läpi reformaattorin ystävyyssuhteita muiden aikakauden naisten kanssa ja hänen toimintaansa heidän hyväkseen. Kirjan päättää luku ”Riehaantuneet rouvat – Luther pahuuden ruumiillisuuden kimpussa”, joka ei tarjoa ollenkaan positiivisia käsityksiä naisista vaan päinvastoin keskittyy reformaattorin (tämän lukijan mielestä) kammottavimpiin misogynisiin kannanottoihin.